

Piotrowski, Paweł

Procesy transformacyjne w Polsce i Czechosłowacji w latach 1944 (1945)-1948 : międzynarodowa konferencja naukowa, Kamień Śląski, 26-27 października 1999 r.

Dzieje Najnowsze 32/3, 239-241

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ŻYCIE NAUKOWE

Procesy transformacyjne w Polsce i Czechosłowacji w latach 1944 (1945)-1948

**Międzynarodowa konferencja naukowa, Kamień Śląski,
26-27 października 1999 r.**

Konferencja odbyła się w ramach prac Stałej Wspólnej Polsko-Czeskiej Komisji Nauk Humanistycznych działającej na mocy porozumień międzyrządowych przy Ministerstwie Edukacji Narodowej i czeskim Ministerstwie Szkolnictwa, Młodzieży i Kultury Fizycznej. Przewodniczącym polskiej sekcji Komisji jest prof. Michał Pułaski (IH UJ), natomiast czeskiej sekcji prof. Eduard Maur (Uniwersytet Karola). Konferencja została zorganizowana przy współudziale Uniwersytetu Opolskiego oraz Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych Uniwersytetu Wrocławskiego.

Omawiana konferencja, połączona z VII sesją Komisji, otworzyła trzyczęściowy cykl konferencji dotyczących historii porównawczej Polski i Czechosłowacji w okresie powojennym. Organizatorzy starali się tak dobrać referaty, by umożliwić porównanie procesów zachodzących w obu krajach.

Pierwszego dnia konferencji, po wstępnych przemówieniach współprzewodniczących komisji oraz rektora Uniwersytetu Opolskiego prof. Stanisława S. Nicię, pierwszy zabrał głos prof. Stanisław Ciesielski (IH UW), wygłaszając referat *Transformacja ustroju politycznego Polski w latach 1944-1948*. Wskazał, że dominujący w tym procesie komuniści odwoływali się do doświadczeń sowieckich. Chociaż głoszono nawiązanie do podstawowych zasad konstytucji marcowej, to praktyka ustawodawcza, zdominowanie przez rząd pełniący funkcję organu ustawodawczego KRN oraz wiele zarządzeń niższego szczebla w żaden sposób nie przystawały do ustawy zasadniczej z 1921 r. Także tzw. Mała Konstytucja z 1947 r. sankcjonująca częściowo wprowadzone zmiany ustroju, np. przez złamanie klasycznego trójpodziału władzy okazała się w rzeczywistości głównie instrumentem propagandowym. Interesujące okazały się zagadnienia związane z wprowadzaniem systemu rad narodowych, których pierwotna koncepcja jako jednolitych organów władzy, wzorowana na sowieckiej została rychło zarzucona i wrócono do niej dopiero w 1950 r. Referat *Transformacja systemu politycznego Czechosłowacji w latach 1945-1948* wygłosił dr Jin Kocian (Akademia Nauk RCz). Zwrócił on uwagę że już emigracja czeska na czele z Benesem uważała, że nowe państwo czechosłowackie powinno

opierać się na innych zasadach niż I Republika. Akceptowanym faktem był wzrost znaczenia KPCz, deklarowano powojenną współpracę z ZSRR i państwami słowiańskimi. Nowym elementem w systemie politycznym były rady narodowe oraz Front Narodowy. Prelegent zwrócił też uwagę na zjawisko masowości partii politycznych w Czechosłowacji, np. KPCz liczyła 1 mln członków, Partia Narodowych Socjalistów 500 tys., a Słowacka Partia Demokratyczna 400 tys. Uzupełnieniem referatu było wystąpienie doc. Vladimíra Gonca (Uniwersytet Masaryka w Brnie) dotyczące problemów samorządu. Wbrew deklaracjom w omawianym okresie następował systematyczny spadek znaczenia samorządu na rzecz scentralizowanej władzy. Także przewaga komunistów w radach narodowych sprzyjała przekształceniu ich na wzór sowiecki w organy administracji.

Drugim zagadnieniem podjętym na konferencji był problem elit. Jako pierwszy z referatem *Transformacja elit politycznych w Polsce w latach 1944-1948* wystąpił prof. Janusz Wrona (IH UMCS). Polskie elity były od początku wojny planowo eksterminowane przez obu okupantów. Ten proces trwał także po wojnie — reżim komunistyczny przez eliminację fizyczną, reformę rolną oraz nacjonalizację i emigrację zlikwidował elity prowincjonalne. Nowa inteligencja, na wzór sowiecki, miała powstać w wyniku awansu robotników, skróconych form kształcenia, kursów przygotowawczych i odpowiedniego kształtowania naboru na wyższe uczelnie. Nowym pojęciem, usankcjonowanym pisemnie dopiero w 1949 r., była nomenklatura obejmująca aparat partyjny i państwowy. Pewnym zaskoczeniem — w świetle dotychczasowych poglądów — była informacja, że wśród elit rządzących zdecydowana większość miała wyższe wykształcenie. Dr František Svatek (Uniwersytet Karola) w swoim wystąpieniu przedstawił proces transformacji elit w Czechosłowacji. Dużą część elit stanowiła przedwojenna inteligencja. Podobnie jak w Polsce, KPCz formowała nowe elity z robotników na przyspieszonych kursach dokształcających. Prof. Zenon Jasiński (Uniwersytet Opolski) zajął się przemianami w szkolnictwie polskim i czechosłowackim. Wiele uwagi poświęcił okresowi okupacji i różnicom pomiędzy naszymi krajami. Charakterystyczne że po wojnie zarówno w Polsce, jak i w Czechosłowacji przyjęto przedwojenne systemy nauczania. Teza, że szkolnictwo w Polsce w pierwszych latach po wojnie cieszyło się względną niezależnością, skłoniła kilku uczestników konferencji do polemiki. Dr Pavel Janousek (Akademia Nauk RCz) w referacie *Przemiany w życiu kulturalnym Czechosłowacji w latach 1945-1948* ukazał najważniejsze kierunki zmian. Były to nacjonalizacja przemysłu filmowego, przejęcie kin przez rady narodowe oraz teatrów przez związki zawodowe. Kładziono nacisk na promocję kultury narodowej i ludowej. Dla koordynacji działań utworzono Ministerstwo Informacji. Janousek poruszył też zagadnienie represji za kolaborację, które w największym stopniu dotknęły aktorów filmowych. Dr Artur Patek (IH UJ) w referacie dotyczącym życia kulturalnego w Polsce, zajął się głównie kinematografią. Odgrywała ona kluczowe znaczenie dla propagandy komunistycznej. Utworzono Przedsiębiorstwo Państwowe „Film Polski” nad którym nadzór sprawowało Ministerstwo Informacji i Propagandy, upaństwowiono i uspołdzielczono kina. Powstał plan „kinofikacji” kraju — utworzenia tysiąca stałych i trzech tysięcy objazdowych kin, które miały dotrzeć do najbardziej odległych miejscowości.

Zagadnienia ekonomiczne pod nieobecność przedstawiciela strony polskiej zreferował prof. Vaclav Průcha (WSE w Pradze). Wystąpienie *Transformacja systemu gospodarczego Czechosłowacji w latach 1945-1948* dotyczyło głównych założeń odrodzenia ekonomicznego. Należały do nich reforma rolna, nacjonalizacja, integracja rozdzielonych w okresie wojny części kraju, odbudowa pogranicza po wysiedleniu Niemców oraz polityka socjalna. Pojawiło się także centralne planowanie, pierwszy plan uchwalono w 1946 r. i obejmował lata 1947-1948.

Przyjęty system planowania zakładał wyrównanie poziomu rozwoju gospodarczego Słowacji z ziemiami czeskimi. W 1947 r. zawarto umowę z Polską o współpracy w planowaniu. Efektem tej umowy były wspólne inwestycje na Górnym Śląsku i w rejonie Ostrawy. Niestety, po utworzeniu RWPG doświadczenia dwustronnej współpracy nie zostały wykorzystane.

Drugiego dnia obrad otworzył referat dr. Łukasza Kamińskiego (IH UW). *Postawy społeczne w Polsce wobec przemian lat 1944-1948*. Autor, wykorzystując olbrzymią bazę źródłową, wyodrębnił kilka najważniejszych tematów — stosunek do władz, stosunek do ZSRR, referendum, reformę rolną, kontyngenty na wsi oraz pogłoski. Grupą społeczną najbardziej kontestującą sytuację w kraju była młodzież. Zwrócił także uwagę na sytuację w wojsku — w latach 1944-1946 zdezerterowało minimum 30 tys. żołnierzy. Pod nieobecność doc. Jana Mechyra (Uniwersytet Karola) jego referat *Postawy społeczne w Czechosłowacji wobec przemian lat 1945-1948* odczytał prof. Eduard Maur. Ukazał on tradycyjny, pozytywny stosunek społeczeństwa czeskiego do ZSRR, spotęgowany przez fakt oswobodzenia, mit wyzwolenia Pragi przez Armię Czerwoną oraz datującą się od czasów I Republiki socjalistyczną orientację dużej części społeczeństwa. Nieco inaczej było na Słowacji. Z uwagi na brutalne zachowanie Armii Czerwonej nastroje proradzieckie zostały tam szybko stłumione. Politykę rządu emigracyjnego wobec ZSRR determinowała obawa przed powtórzeniem się modelu polskiego, co sprzyjało wzrostowi wpływów komunistycznych.

Ostatnie referaty poświęcono sprawom narodowościowym. Dr Jan Jacek Bruski (IH UJ) wygłosił referat *Polska 1944-1947: od państwa narodowościowego do narodowego*. Wskazał on na występujący w czasie wojny wzrost ksenofobii wśród społeczeństwa polskiego, co miało być pewnym odruchem obronnym wobec narzuconej obcej dominacji. Starali się to wykorzystać komuniści, artykułując maksymalny program roszczeń terytorialnych na zachodzie, co spotkało się z poparciem większości społeczeństwa. Część programu komunistów stanowiła idea wysiedlenia ludności. Doc. Jan Rychlik (Uniwersytet Karola) przedstawił referat *Kwestia słowacka i jej rola w przemianach lat 1945-1948*. Ukazał w nim wiele nieznanych faktów dotyczących rozwoju politycznego Słowacji. Okres wojenny spowodował duże zmiany w świadomości Słowaków. Z jednej strony przekonali się, że mogą żyć w swoim państwie, z drugiej natomiast po przystąpieniu do wojny z ZSRR nastąpił spadek autorytetu rządu Tiso. W 1945 r. społeczeństwo słowackie dzieliło się na trzy główne odłamy — zwolenników czechosłowakizmu (głównie ewangelicy), komunistów oraz narodowców. Ugoda moskiewska z marca 1945 r. dawała Słowackiej Radzie Narodowej prawo sprawowania rządów na terenie Słowacji, łącznie z prawem weta wobec zarządzeń rządu Czechosłowacji. W 1946 r. ograniczono uprawnienia SRN na rzecz rządu praskiego, porzucając całkowicie ideę federacji. Interesujące były informacje dotyczące przebiegu przewrotu w lutym 1948 r. na Słowacji. Ministrowie Partii Demokratycznej w rządzie słowackim nie podali się do dymisji, więc na polecenie Gustawa Husaka wyrzucono ich z budynku rządu. W sierpniu 1948 r. po połączeniu KPCz z Komunistyczną Partią Słowacji ta ostatnia stała się tylko jej regionalną przybudówką.

Konferencja niewątpliwie należała do udanych. W jej trakcie wielokrotnie powracała sprawa zerwania w latach 90. kontaktów naukowych pomiędzy ośrodkami i naukowcami z obu krajów. Spowodowało to wielką lukę w wiedzy na temat stanu badań nad historią najnowszą w sąsiednich krajach. Ta i następne konferencje mają tę lukę uzupełnić i pozwolić na wymianę poglądów. Materiały z konferencji zostaną opublikowane. Na przyszły rok zaplanowano w Czechach drugą konferencję z tego cyklu, dotyczącą okresu do końca lat 80.

Paweł Piotrowski
Wrocław